

REABILITAREA VICTIMELOR DEPORTĂRILOR DIN RSS MOLDOVENEASCĂ

Anatol PETRENCU,

doctor habilitat, profesor universitar

Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat: După moartea dictatorului Iosif Stalin persoanele deportate din RSS Moldovenească în Siberia au obținut posibilitatea să părăsească locurile de detenție. În marea lor majoritate basarabenii s-au întors în patrie. Dar situația în localitățile de unde au fost deportați a rămas ostilă: autoritățile locale nu le-au restituit proprietățile confiscate abuziv, nu le acordau vize de reședință ceea ce de fapt, excludea aceste persoane din societate. În articol sunt aduse doar câteva exemple concrete din miile pe care le avem.

Cuvinte-cheie: URSS, deportare, reabilitare, problemele reintegrării în societate.

Summary: After the death of dictator Iosif Stalin, the persons deported from the Moldovan SSR to Siberia obtained the possibility to leave the places of detention. The vast majority of Bessarabians returned to their homeland. But the situation in the localities from where they were deported remained hostile: the local authorities did not return their abusively confiscated properties, did not grant them residence visas, which in fact excluded these people from society. Only a few concrete examples of the thousands we have are given in the article.

Keywords: USSR, deportation, rehabilitation, reintegration problems in society.

Interesul științific pentru problemele sociale, economice și politice din URSS după moartea lui Iosif Stalin nu scade, dimpotrivă, rămâne constant. Dovadă în acest sens sunt noile publicații pe această temă, precum și interesul constant al publicului pentru reabilitarea fostelor victime ale represiunii.

Scopul acestui discurs este de a rezuma problemele cu care s-au confruntat și se mai confruntă foștii deținuți și deportați după anunțul că sunt liberi și au dreptul fie să rămână acolo, unde au fost trimiși (în condiții de viață și de muncă schimbate), fie să se întoarcă înapoi în locurile natale. Pentru îndeplinirea acestei sarcini am folosit documente publicate, documente de arhivă și materiale de istorie orală¹.

În primul rând, trebuie spus că din RSS Moldovenească au fost deportați în Siberia, în nordul Kazahstanului, în alte locuri îndepărtate: în noaptea de la 12 spre 13 iunie 1941, peste 22 000 de oameni („Primul val” al deportărilor în masă); în noaptea de 5 spre 6 iulie 1949, în timpul implementării

¹ În perioada 2014-2018 Centrul de Excelență Institutul de Istorie Socială „ProMemoria” a realizat Programul de Stat cu tema: *Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească în perioada anilor 1940-1941, 1944-1953*. În rezultat au fost adunate și studiate zeci de cazuri de deportare a locuitorilor RSSM, materiale publicate în 9 volume.

² Пасат В. И., *Трудные страницы истории Молдовы. 1940-1950-е гг., Сб. док.*, [Valeriu Pasat, *Pagini dificile din istoria Moldovei. Anii 1940-1950. Culegere de documente*], Moscova, Editura Teppa, 1994, c. 25.

„Operațiunii Sud”, au fost deportate 11 253 familii, 35 796 persoane, dintre care 9 864 bărbați, 14 033 femei și 11 899 copii¹ („al Doilea val”); în aprilie 1951, în timpul „Operațiunii Nord” au fost deportate 732 de familii, 2 619 de persoane (conform altor surse – 734 de familii, 2 641 de persoane – „al Treilea val de deportări”). În plus, înainte și după războiul germano-sovietic din 1941-1945, din fosta Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească, apoi din RSSM, locuitorii acestor republici au fost trimiși în lagăre de muncă corecțională (ITL), acuzați conform art. 58 din Codul penal de RSFSR sau art. 54 din Codul penal al RSS Ucrainene.

După moartea lui I.Stalin, deja în august 1953, au fost aprobate propunerile Comitetului Central al PCUS cu privire la problema coloniștilor speciali expulzați în ordinea administrativă. În aceeași lună, a fost aprobată Rezoluția Comitetului Central al PCUS privind așezările speciale, care a declarat: „1. Să fie înlăturate toate restricțiile de la coloniști speciali din următoarele categorii, indiferent de naționalitate și motive de evacuare: a) membri și candidați pentru membri ai PCUS și familiile acestora; b) persoanele care au primit ordine și medalii ale Uniunii Sovietice pentru fapte militare și de muncă; participanții la Marele Război pentru apărarea Patriei, femeile care s-au căsătorit cu cetățeni care nu sunt coloniști speciali, persoanele în vârstă, persoanele cu dizabilități și persoanele care suferă de boli grave; c) copiii coloniștilor speciali care nu au împlinit vârsta de 18 ani și persoanele care, în perioada deportării lor, nu aveau vârsta de 18 ani; g) cetățeni străini și cetățeni ai URSS, evacuați în 1937 în vederea degajării fâșiei de frontieră (...) și bulgari - cetățeni ai URSS, repatriați în 1945 din România și Bulgaria” 2.

Pe de altă parte, conducerea PCUS a făcut apel la ministerele și departamentele care au folosit rezultatele muncii coloniștilor speciali să-i facă interesați să rămână în domeniu, în agricultură și achiziții, în industria lemnului și hârtiei, industria metalurgică, industria petrolului, căile de comunicare și alte ministere și departamente în al căror sistem au muncit aceste persoane, să ia măsuri pentru încheierea de contracte individuale cu acestea, extinzându-le acestora toate beneficiile și avantajele stabilite pentru lucrătorii și angajații ministerelor și departamentelor de resort.

Astfel, noua administrație post-stalinistă a abandonat munca forțată a coloniștilor speciali și a încercat să-i motiveze pe acești oameni să rămână în locurile de muncă anterioare, extinzându-le beneficii³.

În septembrie 1953, Ministerul Afacerilor Interne al URSS a trimis o Notă adresată ministrului Afacerilor Interne al RSS Moldovei I. L. Mordoveț „Cu privire la eliberarea din așezările speciale a copiilor deportați fără părinți”. Documentul precizează că în anul 1949, în timpul operațiunii de evacuare

¹ Ibidem, p. 42.

² Pasat V., *op. cit.*, p. 690.

³ Ibidem, p. 691.

a familiilor de chiaburi, proprietari de pământ și altor „elemente sociale periculoase” din RSS Moldovenească, au fost trimiși copiii ai căror părinți locuiesc în prezent în Moldova. Mai mult, documentul enumeră regiunile și teritoriile în care se aflau acești copii: regiunile Amur, Kemerovo, Kurgan, Irkutsk și Tiumeni, teritoriile Altai și Habarovsk și Republica Socialistă Sovietică Autonomă Buriat-Mongolă. În total, 166 de copii au fost crescuți în familii străine. Ministerul Afacerilor Interne al URSS a considerat oportun să scoată copiii expulzați din RSS Moldovenească fără părinții lor și să-i readucă la fostele locuri de reședință, la părinți. După ce a trimis o listă cu copiii care s-au găsit în locuri de așezare fără părinți, Ministerul Afacerilor Interne al URSS a ordonat ministrului I. L. Mordoveț să prezinte un demers Guvernului RSS Moldovenești în care să ceară asigurarea revenirii copiilor acasă, la părinți¹. Așadar, după moartea lui I. Stalin, au fost luate o serie de măsuri de schimbare a statutului persoanelor deportate, de „umanizare” a condițiilor de viață și de muncă ale acestora, de refacere a familiilor etc.

Pe de altă parte, coloniștii speciali înșiși au devenit mai activi, au început să discute situația lor la nivel local și să scrie declarații și plângeri. Astfel, la sfârșitul lunii mai 1955, Ministerul Afacerilor Interne al URSS a trimis o circulară în care se menționa că până la acel moment (mai 1955) „erau aproximativ 5 000 de plângeri și cereri în așteptare de la persoane care solicitau eliberarea din așezările speciale. Ministerul Afacerilor Interne al URSS a propus simplificarea metodelor și accelerarea examinării acestor plângeri și declarații.

În același timp, activitățile de reabilitare și de întoarcere a persoanelor deportate în locurile natale au fost realizate nu numai de Ministerul Afacerilor Interne al URSS și Ministerul Afacerilor Interne al RSSM, dar și de Parchetul URSS și RSSM, de autoritățile locale, precum și organele de partid. Ca urmare, în 1954-1955 din registrele așezărilor speciale au fost scoase 1 853 248 de persoane din cele 2 819 776, înregistrate la 1 ianuarie 1953. Și mai devreme, dar mai ales după adoptarea Decretului Consiliului de Miniștri al URSS nr.342/216 din 12 martie 1956, coloniștii speciali au început să se întoarcă în patria lor. Ce au întâlnit în locurile natale?

În primul rând, imobilele lor au fost naționalizate și date în folosința colhozurilor sau în folosința consiliilor sătești, transformându-le din clădiri de locuit în spații pentru școli primare, spitale, centre comerciale, cluburi etc.

În cadrul realizării Programului de Stat „Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din RSS Moldovenească” am selectat multe mărturii referitoare la condițiile în care s-au pomenit persoanele revenite din Siberia sau nordul Kazahstanului. Astfel, deși

¹ Ibidem, p. 699.

decizia de eliberare din localitatea specială (regiunea Kurgan) prevedea „reabilitarea fără drept de a locui pe teritoriul RSS Moldovenească”, cu toate acestea, fiind grav bolnav, capul familiei, Petru Curoș a decis să se întoarcă în satul său natal, Șeptelici, raionul Soroca, în care, înainte de deportare, era foarte respectat de săteni. Fiul acestuia, Pavel Curoș a mărturisit:

„Tata a mers la conducerea colhozului și s-a prezentat. Îl cunoșteau toți ca om gospodar și cărmuirea colhozului a luat decizia să i se restituie pentru folosință temporară atelierul de fierărie... Fiind construită din piatră, încăperea s-a păstrat bine. Gardul gospodăriei noastre a fost demolat, piatra a fost folosită la construcția unei ferme de păsări la marginea satului. Casa părintească, care era alături [de atelierul de fierărie, a. p.], fusese transformată în magazin: o parte din casă era magazin, altă parte de casă era club. Mama a lucrat paznic la propria casă. Părinții mei trăiau din salariul mamei. Este important să vă spun, că tata a refuzat să primească pensia ce i se cuvenea. Tata era mândru: a refuzat să primească pensia oferită de statul care l-a dus în Siberia”¹.

Lăsându-și casele și gospodăriile în satele natale, mulți dintre deportați au fost nevoiți să-și construiască case noi în așezările speciale în care au fost deportați. După eliberare, știind că nu au dreptul să se întoarcă pe pământurile natale, deportații au mers în regiuni, în care deja plecase moldovenii și-și crease gospodării prospere acolo, de ex., în nordul Kazahstanului. Familia lui Dumitru Musteață a fost deportată din satul Fârlădeni, raionul Căușeni, în iulie 1949. Casa și gospodăria au fost expropriate în favoarea autorităților locale. Familia Musteață a fost trimisă în satul Ingair, raionul Tobolsk, regiunea Tiumen. În 1958, împreună cu familia, Dumitru Musteață a părăsit localitatea Ingair și s-a stabilit în regiunea Aktiubinsk din Kazahstan, unde a construit o casă nouă, mare, cu verandă (s-a păstrat fotografia casei). Dar la începutul anilor 60, din motive familiale (mama lui era grav bolnavă și rămasă fără îngrijire), Dumitru Musteață a fost nevoit să-și vândă, la prețuri mici, casa și proprietatea și să se întoarcă în satul natal. Autoritățile locale nu i-au restituit însă casa părintească și Dumitru Musteață a fost nevoit să-și construiască o a treia casă². Rezumând, putem spune următoarele: nu cunoaștem cazuri când autoritățile locale au restituit imobilele confiscate de la persoanele deportate în Siberia (deși reabilitarea înseamnă că acele persoane au fost reprimite pe nedrept și Statul a recunoscut oficial acest fapt). După implozia URSS foarte puțini deportați și-au putut întoarce o parte din averile naționalizate (case, ateliere, unelte agricole de muncă), imobilele fiind în stări deplorabile. Puțini dintre cei deportați au primit despăgubiri bănești, dar asta după lungi rătăcirii în sălile de judecată.

¹ Pavel Curoș, *Când ne-au deportat, plângea tot satul*, în *Arhivele Memoriei. Recuperarea și valorificarea istorică a memoriei victimelor regimului totalitar-comunist din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească. Memorii, documente, studii de caz*, vol. I, tom I, Chișinău, S.n., 2016, p. 290.

² Mai detaliat vezi: Anatol Petrencu, *Teroarea stalinistă în Basarabia. Studii, documente, memorii*, Chișinău, S. n., (Tipografia „Balacron”), 2013, p. 172-180.

În al doilea rând, un obstacol serios pentru cei care se întorceau din Gulag a fost lipsa înregistrării la locul de reședință, ceea ce a însemnat imposibilitatea de a găsi un loc de muncă, de a vizita o clinică medicală, de a înscrie copiii la grădinițe sau școli etc. Aducem un exemplu. Vasile A. Celpan s-a născut în 1925, în Cetatea Albă. În decembrie 1943 Vasile Celpan a fost dus la minele de lângă orașul Bor (Iugoslavia), aflat sub controlul germanilor. Acolo a lucrat până în august 1944. Apoi autoritățile germane l-au trimis în Frankfurt pe Main, unde a lucrat la o fabrică de producere a cauciucului. În martie 1945 trupele americane au eliberat orașul de naziști, inclusiv – persoanele străine, trimise la muncă, între ele fiind și Vasile Celpan. Acesta a fost trimis în patrie, URSS. La 10 iunie 1947, ofițerii NKVD din regiunea Ismail l-au arestat pe Vasile Celpan, acuzându-l de săvârșirea unei infracțiuni prevăzute de art. 54.1 din Codul penal al RSS Ucrainene. La 22 septembrie 1947, prin verdictul Tribunalului Militar al Ministerului Afacerilor Interne din regiunea Odesa V. A. Celpan a fost condamnat la 10 ani de muncă silnică și trimis în Vorkuta. Datorită muncii pilduitoare, termenul i-a fost redus la 7 ani și la 27 septembrie 1954 a fost eliberat. Vasile Celpan a revenit în RSS Moldovenească și a spus următoarele:

„După eliberare, nu mi-am găsit un loc de muncă nicăieri, întrucât documentele mele aveau parafa „Magadan”. Am încercat de două ori să scap de pașaportul cu ștampila „Magadan”. Prima dată mi-am „pierdut” pașaportul cu ștampila respectivă. Miliția mi-a dat un nou pașaport cu inscripția „Eliberat pe baza pașaportului orașului Vorkuta” și mi-a aplicat o amendă pentru neglijarea documentelor sovietice. A doua oară, împreună cu muncitorii care rostogoleau un butoi, mi-am aruncat pașaportul într-o băltoacă. Am fost din nou la secția de miliție. Mi-au spus că am comis o infracțiune, mi-au dat din nou o amendă de 30 de ruble, dar de această dată mi-au eliberat un pașaport cu permis de ședere în raionul Lenin din Chișinău. Abia după aceea puteam merge la muncă”¹.

Abia în iunie 1991 instanțele de judecată l-au reabilitat în drepturi pe Vasile Celpan.

Arhiva Națională a Republicii Moldova păstrează numeroase apeluri ale foștilor deținuți, adresate autoritățile superioare de stat cu cererea de soluționare a problemelor de înregistrare. De exemplu, Galina Rodionova din sat. Gangura, raionul Bender, a scris Consiliului de Miniștri al RSSM: „Rog permisiunea dumneavoastră pentru acordarea dreptului de a avea viză de reședință la locul de trai” / „Прошу вашего разрешения на право прописки по месту жительства”². Sau, Valentin Ikov scria: „La secția de miliție mi s-a refuzat viza de reședință, făcând trimitere la necesitatea permisiunii din partea Consiliului de Miniștri a RSS Moldovenești, asta pentru că eu am fost scos de la evidență din localitatea specială în

¹ Anatol Petrencu, *op. cit.*, p. 152.

² Agenția Națională a Arhivelor (ANA) a R. Moldova, fondul 2848, inv. 7, d. 964, f. 3.

1958” / В отделении милиции мне отказана прописка, ссылаясь на то, что нужно разрешение Совета Министров МССР, так как я был снят с учета спецпоселения в 1958 г”¹.

Concluzii:

1. Sub regimul stalinist, un grup mare de oameni a fost exilat din RSS Moldovenească în Siberia, în așezări speciale, deși în realitate capii familiilor deportate nu au fost exploatatori ai forței de muncă a altcuiva, așa cum li s-a incriminat; mulți dintre cei exilați nu știau de ce au fost trimiși în Siberia;

2. La întoarcerea în patria lor, acest grup de oameni și-a dat seama că și-a pierdut imobilele și alte proprietăți, că a rămas sărai; foștii deportați erau nevoiți să locuiască cu rudele lor, iar unii dintre ei, puțini, s-au întors chiar înapoi, în Siberia sau Kazahstan;

3. Când deportații s-au întors în patria lor, a fost creat un cerc vicios: autoritățile locale nu au oferit viză de reședință pentru cei repatriați, prin urmare, ei nu au putut obține un loc de muncă, devenind parii societății sovietice. Fiecare caz individual a fost rezolvat în felul său (cu ajutorul cunoscuților, rudelor, prin departamente etc.);

4. Din punct de vedere social, acești oameni nu au primit niciodată recunoașterea deplină a nevinovăției lor; procesul de reabilitare a avut loc în secret. Multe persoane cu care am vorbit au spus că despre reabilitarea lor au aflat întâmplător, la mulți ani după ce fusese reabilitate. Conducerea hrușcioviană a înțeles cu munca forțată este inefficientă, lucrurile trebuiau schimbate, dar nu a fost capabilă să creeze un sistem armonios de reabilitare deplină a oamenilor nevinovați. Sistemul comunist a putut doar să-i tolereze pe foștii deportați. Doar atât.

¹ *Ibidem*, fondul 2848, inv. 7, d. 964, f. 38.